

125 75

ХАРКІВСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

На правах рукопису

СЕВРУК ІРИНА ІГОРЕВНА

**ФІЛОСОФСЬКО - МОРАЛЬНІ ПОШУКИ В РОСІЙСЬКІЙ
ХУДОЖНІЙ КУЛЬТУРІ КІНЦЯ ХІХ - ПОЧАТКУ ХХ СТОЛІТТЯ
(ДО МЕТОДОЛОГІЇ ДОСЛІДЖЕННЯ)**

17.00.08. - теорія і історія культури

А В Т О Р Е Ф Е Р А Т
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата філософських наук

Харків 1994

Дисертацією є рукопис

Дисертація виконана у Київському університеті
ім. Тараса Шевченка.

Науковий керівник - доктор філософських наук,
професор Андрущенко
Віктор Петрович

Офіційні опоненти - 1) доктор філософських наук,
професор Мамалуй
Олександр Олександрович
2) кандидат філософських наук,
доцент Карпенко
Екатерина Іванівна

Провідна установа - Центр гуманітарної освіти
Академії наук України, м.Київ

Захист відбудеться " 12 " квітня 1994 року
о 15 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради
Д 02.02.05. Харківського державного університету за
адресою: 310077, м.Харків, пл. Свободи, 4, ауд. 2.49.

З дисертацією можна ознайомитися в бібліотеці
Харківського державного університету.

Автореферат розісланий " 3 " березня 1994 року

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради Морозко Л.Г.

ЛНБ України ім. В. Стефаніка

00801493 (P)

7B-29, 524

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність дослідження філософських засад і сутнісних світоглядних орієнтацій російської художньої культури кінця XIX-початку XX століття визначається потребами оптимізації діалогу двох братніх односторонніх і разом з тим суттєво відмінних культур - російської та української, - історичною долею поставлених у ситуацію взаємодоповнюваності та розмежування, підпорядкованості та ранжування. Здобуття Україною і Росією державності ні в якому разі не зводить бар'єру взаємодії цих двох культур, однак їх взаємовідносини стають іншими. У цій ситуації важливо вбачити істинний сенс такого складного і багатоступеневого явища у всій його історичній багатомірності, як російська культура, виробити на цій підставі засіб спілкування, що відповідав би історичній необхідності, як на рівні теорії, так і на рівні практики. Потребами зрозуміння сутнісних світоглядних орієнтацій російської художньої культури - одного з головних складників суспільної культури російського народу - перш за все і обумовлено вибір теми та абрис предметного поля цього дисертаційного дослідження.

Актуальність розробки цієї теми зумовлена також необхідністю проникнення до суті загальноцивілізаційної закономірності зближення та взаємопроникнення філософського і художнього способів освоєння світу, зростання їх єдності, інтеграції, втілення останнього в полотно культури.

В історії становлення загальнолюдської духовності відомі періоди взаємотягіння і взаємопроникнення філософських та художніх форм світоосвоєння. Однак художня ситуація Росії межі XIX - XX сторіч виключно показова. Для російської художньої культури внаслідок специфіки духовного виробництва традиційним є філософічність мистецтва, його насиченість філософсько-моральними побудовами. Але у цей період практично кожний із художніх напрямків висуває свою власну філософсько-естетичну платформу, філософування стає невід'ємною частиною духовного існування, забезпечує глибину творчого пошуку, творчість усвідомлюється к життєва реалізація та життєпобудова. Потреба у "високій нормі", така характерна для кризових епох у російській культурі на межі XIX - XX сторіч набуває зовсім особливої естетичної і художньої якості, зумовлену контекстом специфічної духовної ситуації.

Пошук стабілізуючих тенденцій (не тільки в сфері художньої свідомості, але і суспільної свідомості у цілому) в цій ситуації дає найрізноманітніші варіанти філософсько-художніх систем: А.Білого і Вяч.Іванова, Д.Мережковського і В.Розанова, М.Волошина і О.Скрябіна та ін. В усіх цих варіантах виявляються типологічні риси розвитку російської культури, що переживала на зламі епох одночасно і відчуття кризи, і передчуття неминучого відродження, "завершення" і "початок", яка апелює до пам'яті і потребує загальнолюдських та художньо-філософських прозрінь.

Як культура, що виникла під знаком "російського культурного ренесансу", сприйняла ідеї Вол.Соловйова та Ф.Достоевського, представила світові цілий спектр оригінальних художньо-філософських концепцій, художня культура Росії кінця XIX - початку XX століття заслуговує безумовно на велику увагу та вивчення. Надбанням "срібного віку" через накопичені в ті роки духовні багатства судилося багаті в чому визначити подальші шляхи розвитку культури XX сторіччя.

Погляд на російську художню культуру з боку проблематизованої цілісності культури дозволяє побачити глибинні соціокультурні витoki її філософічності; взаємотягіння, взаємодію філософії та мистецтва в контексті культури розкрито повнотою життєздісненності людини у всій нескінченності її прагнень, і зокрема, в її прагненні філософськи мислити та художньо творити.

Ступінь розробки теми. Проблема філософсько-моральних пошуків у рамках художньої культури (зокрема на межі сторіч) є малодослідженою в радянській філософській літературі. Лише в останній час стало можливим безпосереднє звертання філософської думки до власних духовних традицій і витоків. З'явилися дослідження, присвячені аналізу філософської спадщини окремих представників ренесансу (статті Гейденко П.П., Гальцевої Р.А., Івоніна Ю.П., Сапова В.В. та інших), а також дослідження, присвячені окремим темам у духовній спадщині вітчизняних філософів цього періоду.

Однак з визначеної теми література в нашій країні майже відсутня. Тому для всебічного осмислення такого складного і багатогранного феномену, як філософічність російської художньої культури кінця XIX - початку XX століття, ми зверталися до праць як радянських, російських філософів, так і безпосередньо до філософських побудов представників художньої культури цього періоду.

до того ж торкалися і багатьох інших супровідних проблем.

Найбільш значущими для нашого дослідження є такі групи робіт:

- аналіз духовної ситуації Росії аналізованого періоду можна знайти у працях російських філософів - М.Бердяєва, Л.Шестова, М.Лосського, С.Булгакова; дослідженнях Д.Ліхачова, А.Рибкова та в статтях, листах, щоденникових записках, публічних виступах представників художньої культури - Д.Мережковського, А.Білого, Вяч.Іванова, О.Скрябіна та інших;

- у методологічному плані проблема взаємодії філософського та художнього способів опанування світом досліджується в працях української школи - В.Горського, В.П.Іванова, А.С.Канарського, Л.Т.Левчук, В.І.Мазепи, В.А.Малахова, М.І.Булатова, А.І.Фортвої, В.І.Шинкарука та інших, а також у роботах їх російських колег - Г.С.Ватишева, А.І.Диденка, А.Я.Зіся, Е.В.Ільєнкова, В.С.Бібілера, М.С.Кагана, В.І.Толстих, В.І.Яковлева та інших;

- проблеми художньої культури Росії на межі століть порушені в дослідженнях групи авторів під керівництвом Г.Ю.Стерніна, але їм притаманний скоріше мистецтвознавчий підхід. Художня культура розглядається не у всій цілісності та багатоаспектності феномена з притаманними йому глибинними закономірностями, а у певній розріненості тих чи інших галузей мистецтва з їх характерними особливостями. Спроба репрезентувати цей феномен з погляду загальної картини світу чи соціально-етичних проблем, що порушуються у контексті художньої культури, на наш погляд, заслуговує пильної уваги, але, повторюємо, це завдання вимагає глибшого філософського осмислення;

- філософські аспекти окремих художніх напрямків відповідного періоду розглянуто в працях М.Бердяєва, О.Ф.Лосєва, М.Лосського, Т.Лєвої, А.П.Кавіна, Р.І.Чистякової, І.А.Хохлової та інших.

Разом з тим, незважаючи на достатньо широке коло публікацій, дослідження визначеної теми не можна вважати завершеним. Життєвий сенс глибинного взаємопроникнення філософських та художніх засад у російській художній культурі на межі століть досі не виявлено у повній мірі; не сформульовано основний бік ідей, що живив життєві та творчі прагнення певної групи творчої інтелігенції Росії визначеного періоду; не простежено історичні долі цих ідей, їх витoki та генеза. Високий гуманістичний пафос цих ідей до останнього часу було усунуто міркуваннями ідеологічного

порядку і зараз, в умовах все більш відчутного дефіциту моральності і духовності, чекає на своє нове прочитання та розуміння. Саме тому автор і обрав цю тему як предмет самостійного теоретичного дослідження.

Звертаючись до аналізу філософсько-моральних пошуків у художній культурі Росії на межі сторіч, простежуючи спадковність і розвиток певного роду ідей, дослідницька думка не може не звернутися до питання: у чому причина взаємопроникнення і взаємотяжіння філософських та художніх форм світоосвітлення.

Із чим, таким чином, мета дисертаційного дослідження полягає в тому, щоб за всім розмаїттям художньо-філософських концепцій Росії кінця XIX - початку XX століття простежити, виявити особливості реалізації характерного для аналізованої культури стану духовності, формування нового світовідчуття, нового типу світовідношення, що виявляються у філософізації мистецтва (і естетизації філософії); показати гуманістичний пафос філософсько-морального пошуку розв'язання сенсожиттєвих проблем.

Визначена мета дисертаційного дослідження вимагає розв'язання таких завдань:

- вивчити особливості синтезу філософії і мистецтва в контексті культури, представити ці феномени як форми життєтворчості; визначити філософічність та художність як форми світозасвоєння;
- виявити соціокультурні передумови філософізації мистецтва (та естетизації філософії);
- виділити основні філософсько-моральні ідеї російської художньої культури кінця XIX - початку XX століття, засоби їх розв'язання;
- простежити відбиття цих ідей в особистій долі творця, мислителя.

Методологічна та теоретична основи дисертаційного дослідження. Оскільки визначена проблема є багатоаспектною і маловивченою, автор намагався наблизитися до синтезу аксеологічного, гносеологічного, культурологічного, соціологічного та інших підходів, не абсолютизуючи жоден з них. За теоретичну основу було взято різноманітні філософські системи - як західноєвропейської традиції (І.Кант, Г.Гегель, К.Маркс), так і російської філософської думки (О.Хомяков, Ф.Достоевський, Вол.Соловйов, М.Бердяєв, Л.Шестов, та інш.). У роботі осмислено філософську спадщину художньої культури (Л.Держковський, В.Розанов, А.Білий, Вяч.Іванов, О.Скрябін). Методологічною базою роботи є концептуальні ідеї україн-

ської філософської школи про причини взаємотягання філософії та мистецтва (Горський В.С., Канарський А.О., Іванов В.П. та інч.); їх російських колег (Бытицева Г.С., Зіоя А.Я., Кагана М.С. та інш.); значну роль у створенні концепції відіграли ідеї Бахтіна М.М. про зв'язки спілкування в культурі, про її "особистісний" аспект, про міжсуб'єктні відносини, що утворюють культуру; також значну роль у формуванні нашого розуміння культури і її феноменів (зокрема філософії і мистецтва) мали дослідження Табачковського В.Г., Межуєва В.М., Мамардашвілі М.К., Лотмана Ю.М. та інших.

Наукова новизна дослідження. Дисертаційне дослідження може бути репрезентоване перш за все як досвід послідовного виявлення суб'єктно-особистісного аспекту проблеми філософичності художньої культури (зокрема російської межі ХІХ - ХХ століть): взаємопроникнення філософських та художніх засад представлено на рівні реалізації універсальних людських здібностей; філософія та мистецтво постають як форми життєтворчості, форми спілкування; причини взаємотягання, взаємопроникнення філософських та художніх форм світоосягнення з'являється реальна проблематизація суб'єктних світів. Основні моменти, що визначають новизну дослідження:

- проаналізовано механізм взаємодії філософських та художніх форм світоосягнення у контексті культури, тобто у світі поглиблення та розширення людиною власних діяльно-спілкувальних відносин, гносеологічні та соціально-функціональні характеристики філософії та мистецтва доповнюються їх культурологічною визначеністю, що дає можливість побачити у філософії вироблений людством універсальний спосіб пошуку своєї онтологічної та духовної спільності зі світом; мистецтво ж постає як спроба виразити свою унікальну причетність, свою особистісну глибинну включеність у світ. Таким чином, розглядання філософії та мистецтва не на феноменальному рівні в їх гзрній завершеності, але в умовах їх народження, дає можливість зрозуміти їх як форми життєтворчості, побачити їх онтологічну спільність, виявити саму можливість їх взаємодії;

- розглянуто соціокультурні умови та причини філософізації мистецтва Росії на межі століть. У специфічній ситуації духовного виробництва Росії традиційно саме художня культура виконує роль духовно-моральної самосвідомості нації. Але на межі ХІХ - ХХ століть взаємодія філософських та художніх форм світоосягнення

виявляється з новою силою: посилення реальної проблематизації суб'єктних світів виявляється у тяжінні філософської рефлексії до прориву у життєву дійсність людини - в світі, граничним філософським взлетом художньої культури. І цей двоєдиний процес є відображенням загальнокультурної тенденції - необхідності утримати культуру від тотального "уречовлення" в умовах соціума, що прагматично раціоналізується. Тяжіння до світоглядного синтезу, взаємопроникнення філософських, моральних та художніх засад, що стає характерною рисою російського менталітету на межі століть, на рівні необхідності відбиває логіку становлення суб'єктивності в даному соціокультурному контексті;

- досліджується постановка і розв'язання певного роду філософсько-моральних проблем у російській художній культурі кінця XIX - початку XX століття (про кризовий стан культури; про долю Росії, її місце та роль у загальноцивілізаційних процесах (про її "місію")); про кризу інтелігенції, шляхах виходу з цієї кризи (здебільшого релігійних) і про відповідальність російської інтелігенції перед народом; про необхідність духовного оновлення; про призначення, роль людини як творчої основи світобудови; про моральне призначення мистецтва). Ці ідеї генетично піднімаються до філософських побудов Вол. Соловйова та Ф. М. Достоевського;

- філософствування у межах художньої культури репрезентовано як прагнення людей зберігати осмисленість свого існування, як необхідність подолання частковості людського існування і потреба здобуття цілісності та повноти духовного досвіду.

Науково-практична значущість дослідження полягає в можливості використання його висновків для теоретичного осмислення складних процесів, що відбуваються сьогодні в духовній сфері нашого суспільства. Матеріали дисертації можуть бути використані в теоретичному пошуку сьогодення для прояснення суті духовної ситуації в Україні, для формування програми культурного розвитку українського народу, для більш точного і глибокого розуміння філософсько-художніх і морально-філософських пошуків української творчої інтелігенції. Також вони можуть бути використані для створення подальших філософських розробок з проблем культури, специфіки ціннісного самовизначення в культурі, згалом з проблем, пов'язаних зі становленням та розвитком духовності людини у контексті культури та з багатьох інших питань. Матеріали дисертації можуть знайти застосування і при читанні курсів філософії.

історії та теорії культури, при підготовці спеціальних курсів з історії та теорії культури, етики та естетики.

Апробація роботи проводилася в процесі викладання філософських дисциплін у Харківському державному інституті фізичної культури. Дисертація обговорювалася та була рекомендована до захисту на засіданні кафедри філософії гуманітарних наук філософського факультету Київського університету ім. Тараса Шевченка; доповідалась на засіданні кафедри філософії та історії культури Харківського державного інституту фізичної культури. Основні теоретичні положення і висновки дослідження були викладені автором у тезах виступів на наукових конференціях у містах: Кременаторську (1990р.), Києві (1991р.), Луцьку (1992р.), Харкові (1993р.).

Структура дисертації. Робота складається із вступу, двох глав (розділів), висновків та списку використаної літератури, що містить 202 назв. Загальний обсяг роботи 145 сторінок.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У вступі обґрунтовано актуальність теми дисертації, виявлено ступінь її розробленості, окреслено межі проведеного у дисертаційному дослідженні філософських узагальнень з теми, поставлено мету і завдання дослідження, прояснено внутрішню логіку руху думки, визначено структуру дисертації, вказано основні методологічні принципи аналізу цієї проблеми.

У першому розділі "Філософічність російської художньої культури кінця XIX-початку XX століття" показано глибинну спорідненість філософського і художнього світовідчуття, світобачення, світорозуміння в російській духовній традиції. Філософічність художньої культури постає як характерна риса становлення російської духовності. Філософія і мистецтво подані в контексті культури в їх граничних образах, що виявляються як можливість і необхідність сенсоутворення в етично-сенсовому континюумі життєтворчості.

У першому параграфі "Аналіз взаємодії філософії і мистецтва в філософській вітчизняній літературі" розглянуто два можливих способи філософського підходу до визначеної проблеми: або філософія розглядає мистецтво як один із об'єктів свого пізнавального інтересу, послідовно виявляючи у ньому соціальні, естетичні, гносеологічні особливості, його функції, структуру, місце та роль у культурі; виявляє та обґрунтовує і свій власний (світоглядний) вплив на художню свідомість і зворотню дію х'чожніх творів на філософську думку та ін.; або філософія вбачає "в художності" виток власних прагнень, і тоді проблема взаємодії філософії та мистецтва отримує принципово інше звучання: для

філософії стве необхідною орієнтація на естетично-художній тип філософствування.

У сучасній вітчизняній літературі проблема взаємодії мистецтва розглядається в різних ракурсах:

- у надрах української філософської школи розглядається діяльнісний підхід (Канарський А.С., Іванов В.П., Фортва А.І., Малахов В.А., Мазепа В.І., Шинкерук В.І. та інші), що дозволяє прояснити глибинні причини взаємопроникнення філософських та художніх засад, питання про "природу" художнього постає як питання про саморозвиток життя, що спостерігається з боку його безпосередньо людсько - відчутної діяльності (Канарський А.С.), таким чином викреслюється підхід до дослідження виникнення і розвитку універсальних людських здібностей у всій складності і неоднозначності людського життєздійснення;

- петербурзька школа філософії пропонує дослідження філософії та мистецтва як феноменів культури. Так Каган М.С., виходячи із системно-функціонального уявлення культури "зверхсумативним цілим", приходить до розуміння філософії та мистецтва як світогляду культури та її самопізнання. Філософія і мистецтво постають взвездодоповнючими підсистемами культури. Але подібна теоретична позиція дозволяє визначити лише "механічну" природу з'єднання цих феноменів. У подібному ракурсі проведено аналіз взаємодії філософії та мистецтва багатьма радянськими теоретиками (Зобов Р., Мостепаненко А., Давидович В.С., Яковлев В.П., Володин Е.Ф. та інші);

- ряд авторів, не вдовольняючись констатацією відомого паралелізму у розвитку філософської думки і художнього бачення світу, прагне знайти виток і пояснення художнього початку філософії та філософських пошуків художньої творчості. Так, В.Д. Діденко виділяє особливий вид свідомості - "філософсько-художню" - специфіка якої полягає в "породженні нової синтетичної якості свідомості", простежує різновиди філософсько-художнього світогляду, що постійно виникає на всіх історичних етапах розвитку культури. В дослідженнях Зіся А.Я. підкреслено основні моменти, які впливають на "тісні контакти філософії і художньої творчості" (спільність предмета, способ освоєння ними дійсності та співпадіння в ряді функцій та цілей). Питання про внутрішні можливості філософічності мистецтва і художності філософії отримує переважно морфологічний розгляд, що дозволяє побачити в

філософському знанні і художньому мисленні деякі загальні структури узагальнено-інтегративної діяльності людської свідомості. Ця теоретична позиція, виходячи з того, що "ні філософія, ні мистецтво не являють собою нерухомі, завжди ідентичні самим собі "категорії", вони є частинами культури, що постійно перебудовує свій "центр" і свою "периферію", у кінцевому підсумку, накреслює вихід до культурологічно-аксеологічного розгляду проблеми взаємодії філософії і мистецтва як видів універсального осмислення світу.

На наш погляд, аналіз філософії і мистецтва саме в контексті культури дозволяє зрозуміти ці феномени культури у всій їх багатогранності і принципової семантичної невичерпаності. Виділення різних шарів взаємодії філософії і мистецтва, різних форм їх взаємовпливу і зв'язку дає можливість, не абсолютизуючи жоден з підходів, наблизитися до синтезу гносеологічного, аксеологічного, соціологічного та інших підходів, подолати "ракурсність" розглядання.

У цьому дисертаційному дослідженні ми прагнули представити проблему взаємодії філософії і мистецтва в контексті культури, причому, перш за все, в її суб'єктно-особистісному аспектові, оскільки, на наш погляд, саме виявлення особистісного аспекту будь-якої проблеми забезпечує власно філософський характер її розгляду. І тому проблему взаємодії філософії і мистецтва в контексті культури по суті розглянуто як проблему людини у всій її безконечності прагнень, і зокрема, в її прагненні філософськи мислити та художньо творити.

У другому параграфі "Взаємодія філософії і мистецтва в контексті культури" проведено методологічно-світоглядний аналіз підходів до дослідження культури, що дозволяє сформулювати вихідне для роботи в цілому визначення культури, - як сфери духовної присутності, учасності і відповідальності людини у всіх її спілкувально-діяльних відношеннях зі світом природного універсуму, зі світом інших людей, зі своїм внутрішнім світом. Цю сферу виражено в наслідуванні (спадкоємності) - пам'яті - співтворчості всім попереднім поколінням; центром її завжди є людина; в залежності від характеру та сили ціннісно-сенсових прагнень цієї людини ця сфера або розширюється, або звужується. Культура - не лише сукупність цінностей (матеріальних та духовних), - це світ відносин. Погляд на культуру з боку міжсуб'єктних відносин, що

утворюють її (Батіщев), відкриває можливість розуміння культури як багатогранного, тривалого процесу створення із яскравих спілкування. Бути феноменом культури – це означає бути включеним у ці зв'язки, їх зберігати, відтворювати та поглиблювати, – в цілому універсалізувати.

Репрезентований таким чином "контекст" культури дозволяє побачити в філософії та мистецтві споріднені форми розуміння і вираження сенсоутворюючих прагнень людини, дозволяє включити філософічність та художність до етично-сенсового континуума його реального життєздійснення, репрезентованій у сутності своїй єдності буттєвозаданого відношення людини до світу природи, світу інших людей, до власного внутрішнього світу.

Досліджуючи взаємоз'язки філософії та мистецтва, необхідно в першу чергу не тільки виявити їх окремі ознаки, але і сам принцип їх породження і функціонування, тобто визначити "філософічність" та "художність" як такі. При цьому перед методологічною рефлексією відкриті два принципово різних підходи: – або філософія і мистецтво розглядаються в їх творчій завершеності, коли теоретична думка звертається до уже готових (завершених) форм філософії та мистецтва, і завдання зв'язується до констатування відмінних рис та особливостей, що визначають мистецтво як образне, емоційно насичене, духовно-безпосереднє бачення світу, що виражено в естетично організованій формі; філософія при цьому постає в її систематизуючій, категоріально-понятливій інтенції, що уможливно оформлює світ як ціле в своїх теоретичних побудовах. У цьому разі структуризована множність форм культури виявляється як впроблематизована наявність, а взаємопереходи філософії та мистецтва розглядаються як порушення, певне подолання початкових меж; – або первинним для теоретичного дослідження є не множинність, а цілісність культури як цілісність діяльно-творчого буття людини. У цьому випадку проблематичною є сама наявність "меж", які вписують творчу об'єктивізацію суб'єктивності в той чи інший домініон культури. При зверненні до суб'єктного світу виявляється багатозначність, принципова "подолання" меж, що викладається не існуючі, але кожного разу по-новому відтворені в акті творчого самовизначення. Реальна багатомірність будь-якого творчого виявлення людини в культурі не може бути укладена повністю в прагматичну заданість форм і виявляє свою специфіку зняттям заданих

меж.

Таким чином, виявлення специфіки "філософічності" та "художності" як таких в умовах їх породження, коли "створеність" тексту одночасно виступає і як становлення (створення) самого митця, а розуміння (тлумачення) тексту - як становлення (співтворчості) сприймаючої людини, тобто коли текст включено до континуума міжсуб'єктних творчо-спілкувальних відношень (що, власне, і означає бути включеним у контекст культури) - стає завданням не пошуку зовнішньо представлених меж, а скоріше пошуком внутрішнього ядра, восередження специфічних відношень, своєрідність яких, в кінцевому результаті, і створює ту чи іншу сферу культури. Філософія та мистецтво і як спеціалізовані форми людської діяльності, які продукують певні сфери культури, і як сукупність особливим чином організованих творів, у певному рекурсі виявляються явищами похідними. Спроба специфікації цих феноменів призводить до необхідності звертання до широго контексту культуротворчості, в якому і відбувається формування всіх універсальних здібностей людини, серед яких у кінцевому результаті і знаходяться можливості філософськи мислити та художньо творити. За феноменальним рівнем розмаїття форм культури ховаються онтологічні шари спілкувально-діяльних зв'язків і відношень, до яких уключена людина і котрі визначають як цілісність культури, так і безліч її метаморфоз. Таким чином, і філософія і мистецтво знаходять свою власну культурологічну визначеність саме як форми спілкування, форми життєтворчості, яка розуміється як спілкувально-діяльне становлення людини в етично-сенсаційному континуумі буттєво заданих відношень (до світу природи, до світу інших людей, до свого внутрішнього світу). У контексті культури, тобто в сфері поглиблення та розширення людиною своїх діяльно-спілкувальних відносин, гносеологічні та соціально-функціональні характеристики філософії та мистецтва доповнюються їх культурологічною визначеністю, що дає можливість побачити в філософії вироблений людиною універсальний засіб пошуку своєї онтологічної та духовної спільності зі світом; мистецтво ж постає як спроба виразити свою унікальну причетність, свою особисту глибинну включеність у світ. Розглядання філософії і мистецтва як форм життєтворчості дозволяє побачити художність як прагнення репрезентувати універсум у модусі людяності, а філософічність - як прагнення здійснити людину в модусі

універсальності.

Звертаючись до вивчення філософії та мистецтва як форм життєтворчості, дослідницька думка не може не звернути увагу на історичну діалектику індивідуально-особистісного і соціально-родового начал, оскільки сьогодні не можна звертатися до феномену духу ності без заглиблення його у соціально-історичний контекст, в якому, власне, і відбувається вироблення та духовної культури людини. Увесь культурно-історичний процес в одному із своїх суттєвих вимірів може бути представлений як діалектична єдність становлення індивіда, здатного творчо засвоювати соціальний досвід людства, та становлення соціума, здатного тонко вловлювати і зберігати соціально-значущі індивідуально-особистісні новації. Індивід і людство - два полюси єдиної структурної організації суб'єкта культурно-історичної діяльності, дві сторони інтегрального механізму формування та розвитку родової сутності людини: її вільної та свідомої діяльності. Причому саме особистість є тією активною ланкою, яка, інтегруючи всю сукупність соціально-об'єктивних детермінант власної життєдіяльності, все ж таки розриває цю детермінацію і виходить у сферу свідомої свободи, у сферу суб'єктивної детермінації вільного розвитку як життєтворчості у смислово-просторі ціннісних прагнень. Саме доля суб'єктивних світів у соціально-історичному просторі їх становлення та здійснення суттєво визначає культуротворчі процеси. Власне причиною взаємотягіння, взаємопроникнення філософських та художніх форм світоосягнення є реальне проблематизація суб'єктивного світу. Коли в тих чи інших причинах відбувається обмеження історично досягнутої міри "свободи" і "свідомості" індивіда, в умовах глибоких смислових зрушень, у періоди зміни соціальних структур, коли відбувається зміна самого способу об'єднання особистості і цілого, тобто коли порушується природність уключення людини у культуру і відбувається роз'єднання індивідуального світопочуття і соціально закріпленого світорозуміння, - по суті зростає необхідність зміни смислових полів суб'єктивних поривань. Пошук та вираження цього нового світовідчування, формування нового типу світовідношення, відкриття нового обличчя людності як раз і відображається на глибокій внутрішній філософізації мистецтва і художній повноті філософської думки.

У третьому параграфі "Культурно-історичні особливості

взаємозв'язку філософії і мистецтва у російській духовній традиції" показано глибинну спорідненість філософського і художнього світопочуття, світобачення, світорозуміння у російській духовній традиції. Розвиток теми приводить до необхідності розглянути проблему філософичності художньої культури у конкретному соціокультурному контексті. Саме в російській духовній культурі особливо гостро постає питання про пошук необхідної "згоди і рівномірного поєднання "галузі життя і художності" (Хомяков О.С.), саме тут належність "художності" галузі життя принципово не підлягає сумніву, оскільки художній образ, художнє слово, справді, несуть у собі повну напруженість і гостроту духовних пошуків найінтенсивнішої "внутрішньої роботи" людини. У специфічних умовах розвитку духовного виробництва Росії, коли ні політика, ні філософія, ні навіть релігія, не мали можливості самостійного розвитку, саме художня культура стає сферою застосування духовних сил нації, у цілому виконує роль духовно-моральної самосвідомості нації. Мистецтво, таким чином, займає особливе, виняткове місце в духовній традиції Росії, воно приймає на себе величезне інтелектуальне і моральне навантаження. У цьому контексті зрозумілі і сама зацікавленість проблемами мистецтва і художньої творчості, і ті чисельні філософи, що з'являються на межі сторіч, де мистецтво постає як "життєпобудова" ("живнестроительство"), як реальна сила, що здатна перетворити світ, і, власне, самі ці нації, які були покладені на мистецтво. Таким чином, духовна культура Росії несе на собі відбиток соціально-історичної своєрідності, який виявляється і в самобутності філософської думки і в глибинній філософській повноті художнього тексту. Специфіка філософської і художньої думки Росії з'являється: по-перше, в її націленості на сподівання практичної користі від з'ясування принципів суспільного розвитку; по-друге, в її глибинній історіософичності; по-третє, в особливій моральній напрузі думки. Посилення на межі XIX - XX століть - період кривовий у всіх відношеннях - реальної проблематизації суб'єктивних світів виявляється тяжінням філософської рефлексії до прориву у життєву дійсність людини-в-світі, граничним філософським злітом художньої культури. Філософська думка закономірно звертається до художньо-насичених форм власного здійснення (див. роботи М.Бердяєва, Л.Шестова, Вол.Соловйова), художній текст виявляється осередком граничних засад

відносин людини і світу, що складаються зног (див. твори В.Розьєнова, Д.Мережковського, А.Білого, Вяч.Іванова, М.Волошина, О.Скрябіна та інших). І цей двоєдиний процес є відображенням загальнокультурних тенденцій - необхідності утримати культуру від загрози тотального "уречовлення" в умовах соціуму, що прагматично раціоналізується. Саме тут - джерело взаємотягіння філософії та мистецтва, що посилюється на межі століть, тут джерело граничної філософізації художньої культури Росії, тут можливість і прагнення до подолання частковості людського існування, до цілісності духовного досвіду, до повноти думки і життєвості слова, звука, образу. Таким чином, тяжіння до світоглядного синтезу, що стало характерною рисою російського менталітету на межі століть, на рівні необхідності відбиває логіку становлення духовності мислителів та митців Росії. Взаємопроникнення філософських, моральних та художніх впад позначається необхідним виявом процесу становлення суб'єктності в даному соціокультурному контексті.

У другому розділі "Моральний аспект російської художньої культури кінця ХІХ - початку ХХ століття" проаналізовано основний ідейний блок, що живив філософську і художню думку Росії на межі століть: показано спадкоємність у розвитку філософсько-моральних проблем, специфіка їх постановки і розв'язання у межах художньої культури. Ідеї про моральне прививчання мистецтва репрезентовані не лише як соціальна утопія, але у загальному прагненні людини реалізувати всі можливості духовного зростання. Потребу у філософсько-моральній глибині, характерну для художньої культури межі сторіч, репрезентовано як потребу людини до самостворення, як її прорив до справжності свого існування, як її здатність зберігати осмисленість існування у потоці буття. Філософствування в межах художньої культури постає не лише як створення концепцій, але як створення людини у всій повноті її життєпрагнень, і в тому числі, в її прагненні філософськи мислити та художньо творити. Саме в цьому вбачаємо високий гуманістичний пафос російської художньої культури кінця ХІ - початку ХХ століття.

У першому параграфі "Теми та ідеї російського культурного ренесансу" проаналізовано саме своєрідну духовну атмосферу, "ауру", що живила духовний пошук і зростання, що стимулювала творчість, в якій формувалося культурне середовище і своєрідний

спосіб життя, які пізніше були осмислені як "культурний (або духовний) ренесанс" (М.Бердяев). Саме тут визріло прагнення злити життя і творчість воедино, тут усвідомлюється необхідність поєднання життя - думки - слова (образу), що виявляє себе не стільки уможлидністю побудов, скільки поперя за все моральністю вчинку. Таким чином, початок століття дає нову форму відносин (точніше взаємопроникнення) філософії - мистецтва - життя, коли думку і образ не можна відокремити від життя, а життя включає єдність філософських, моральних і художніх засад. Різняється це відношення перш за все як життя митця за законами свого мистецтва. Саме цей період у духовному розвитку суспільства породжує дивовижний феномен - вихід на перший план не стільки митця, скільки особистості - у всьому розмаїтті її життєвих прагнень та виявів.

Проведено також тематичний огляд проблем, які опинилися у центрі уваги інтелігенції Росії і стали основою її духовного пошуку. Це проблеми, пов'язані із самовизначенням Росії та інтелігенції, інтелігенції та народу, проблема релігійного пошуку і самовизначення - у цілому, проблеми морального пошуку виходу з тієї духовної, економічної, політичної кризи, в якій опинилася Росія на межі століть. Значне і особливе місце в цьому проблемному полі було відведено мистецтву з його здатністю безпосереднього впливу на людину. Мистецтво в художній культурі Росії розуміється як реальна сила, що здатна перетворити суспільство і людину, спрямувати їх по шляху морального очищення і добра, у цілому - до більш досконалого стану. Таке розуміння місця мистецтва генетично бере початок від філософських побудов Вол.Соловйова та Ф.М.Достоевського.

У другому параграфі "Етична спрямованість філософсько-естетичної концепції О.М.Скрябіна" нама простежено специфічно преломлювання цих ідей. Життя та творчість унікального композитора на межі сторіч постає як типове явище для духовної культури Росії. Подано аналіз еволюції філософії та світогляду митця, що мала вплив як на життя, так і на творчість Скрябіна. Філософствування репрезентовано як спосіб "екстазування" (Маммердашвілі), посилення можливостей людини, по суті воно виявляється не стільки витвором концепцій, скільки "витвором" людини як духовно вільної істоти, що знаходить себе ("приходить до себе") через поліфонічну єдність сенсорнороджуваних прагнень.

На онтологічно значущім рівні філософствування митця стає психологічною установкою, - "засобом існування" (див. "Містерію"). Центром філософських та художніх прагнень Скрябіна стає духовно цільна особистість, що пододала усі перешкоди, що прагне до повного розвитку суттєвих сил. Це були не тільки "фантазії" та фанатична віра в своє "вчення" - це була виражена життям моральна позиція. Найважливішою метою художньо-філософських пошуків Скрябіна було прагнення наблизити творчість до значення "справи", коли філософська істина злита з чуттєво-емоційною "буттєвістю" художнього образу і виходє за межі естетичного. Місією такої філософії і такого мистецтва ставть велічезні життєві зміни. Такі прагнення і такі завдання логічно народжуються у цьому соціокультурному контексті, вони пов'язані з ситуацією, коли стає реальністю недостатність тільки думки, тільки слова, коли необхідною стає "справа".

У висновках підбито основні підсумки проведеного дослідження.

Основний зміст дисертації, концепція роботи, теоретичні висновки та практичні рекомендації викладено у наступних працях:

1. Севрук И.И. Духовность личности как условие оптимизации социальных отношений. //Тенденции и факторы освершенствования социальной структуры советского общества в условиях перестройки. Тезисы Республиканской научно-практической конференции, -Краматорск, 1990, - Выд. 4., с.25-26.
2. Севрук И.И. Культурологическая проблематика в курсе философии. - Методологические и методические основы обновления философского образования в высшей школе. //Тезисы Республиканской научно-методической конференции. - Киев, 1991, - Часть II, с.79-81.
3. Севрук И.И., Гаевская С.Р. Экология духовной культуры и личность. //Природа и культура. Тези теоретичного семінару. - Луцьк, 1992, - Частина II, с.47-48.
4. Севрук И.И. Философский анализ эстетической концепции А.Н.Скрябина. // Знание. Культура. Власть:Проблемы философского осмысления. Тезисы докладов философского симпозиума студентов, аспирантов, молодых преподавателей. - Харьков, 1993. -С.235-238.

Відповідальний за випуск

Андрушко В.П.

Підп. до друку 01.03.94. Формат 60 x 84 1/16
Умовно-друк. арк. 1,0. Учебно-видав. арк. 1,0. Заказ 314.
Тираж 100.

Ділянка оперативного друку Харківського ДАУ

312131, ХДАУ

Учебне містечко

2.61134

AB 29.524